

OBORNI TERÉZ

„SUMMÁJÁT ÍROM EGÖR VÁRÁNAK...”

Történeti adalékok Gárdonyi regényhőseiről

Sokan gyermekkorunkban olvastuk először az egeri vár történetét Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényében, noha a regény, a szerző céljai szerint, nem gyerekeknek íródott. Számos irodalomtörténeti elemzés született arról, hogy a mű vajon miért is vált ennyire sikeressé, erről tehát szólni nem fogok. Ide idézem viszont Bethlen Gábor egy későbbi korban írott szavait, amelyekből talán megfejtethető a máig tartó hallatlan népszerűség oka: „régii bölcsek mondása, de az mindennapi experientia is bizonyítja, hogy az emberi életnek dicséretes folyásának egy részét szüleinkhez, más részét szerelmesinkhez, harmadikot barátinkhoz és jóakaróinkhoz, mindenestől pedig édes hazánkhoz tartozandó és mutatandó szolgálatunk s kedveskedésünk foglalják magoknak...”¹ A regény szereplői, akik közül néhányról említést teszek, az emberi életnek e dicséretes folyását látatják, „emberségről példát, vitézségről formát” mutatnak a kései olvasóknak.

„Megszállásának, viadaljának...”

■ Gárdonyi hosszas és alapos kutatásokat folytatott a történelmi időkről, amelybe hőseit helyezte. Forrásokat és szakirodalmi műveket olvasott, 1899-ben még Isztambulba is elutazott, és hat hetet töltött ott, hogy megismerje a török világot, amely ma is ámulatba ejti az utazót, emlékezteti a 16. századi nyüzsgő, színes városra, az ellenséges birodalom és a fényességes padisah hajdani szék-városára. A szerző a hazai színhelyek, Eger, Szigetvár, Buda bejárása mellett Erdélybe is ellátogatott, hiszen a regényben megörökített történetnek

Valójában mindegy is, ki volt a nagyobb vitéz, Dobó, Mécsey vagy Bornemissza, Zoltay vagy Pető vagy azok a névtelen sorstársaik, akik életük árán védték meg a várat.

– bár ez általában kissé háttérbe szorul, amikor az egri diadalról beszélünk – nagyon is komoly összefüggései voltak Erdély korabeli sorsával. Erről azonban egy kicsit később essék szó.

Gárdonyi összegyűjtött minden rendelkezésére álló adatot, olvasta Tinódi Sebestyén verses műveit, a 16–17. századi történetírók részletes leírásait. Ennélfogva a regény történetileg, legalábbis ami a korszak főbb eseményeit illeti, rendkívül hitelesnek számít.² Bár a regény központi eseménye az egri vár ostroma, de lapjain megelevenedik a mohácsi csata utáni évtizedek magyar világa, a végvári vitézek élete, a török portyák és a falusi parasztok mindennapjai. A regényben az írói képzelet nagyon finom módon keveredik a tényekkel, és ennek köszönhetően igen nehéz a valóságos történelmi személyek forrásokból megismerhető hiteles jellemrajzát előcsalogatni a Gárdonyi által alkotott portrék arcvonásai mögül. Ezt bonyolítja, hogy a Dobó István, Izabella királyné, Bornemissza Gergely és az egri katonák mellett kitalált szereplőkkel bővítette a történetet. Ilyen kitalált személy volt például Gergely szerelme, Cecey Éva.

A helyszín és a történet azonban nagyon is valós: 1533-ban a Mecsek erdejében a mai Magyaregregy határában indul, ahol a hétéves-forma Gergely először találkozik a török hadakkal, és első hősi cselekedetét hajtja végre, amikor magát és a kis Évát az éj leple alatt kimentí a fogságból. Tudjuk, hogy Gárdonyi személyesen járt a Pécsét Bonyháddal összekötő festői völgyben, és nagyon megtetszett neki ez a környék, minden bizonnyal ez az emlék ihlette a regény nyitójelentét. A jelenet utóéletéhez hozzátartozik, hogy a közeli patak – amelyikben a gyerekek fürdhetnek – egyik forrását 1972-től Gergely–Éva-forrásnak nevezik, és azóta minden arra járót a regény főhőseire emlékezteti. Idővel a főszereplő, az egyszerű népből származó Bornemissza Gergely felnő, és kedvese, Vicuska Izabella királyné udvarhölgye lesz...

„Terekek menének sokan az városban, Császárnak foglalák, vannak nagy vígságban”

■ Izabella királyné ugyan nem főszereplő, de személyének a férfi hősök mellett mégis központi szerepe volt mint János király özvegyének, mint Buda úrnőjének, mint az ország három részre szakadását a saját bőrén megélt uralkodóasszonynak, aki ellen egyszerre támadt a világ akkori két legnagyobb hatalma. A regény történetének fősodrában az egri várostrom előtti lehangsúlyosabb esemény Buda várának 1541. évi elfoglalása. A leírás minden főbb részletében pontos. A törököktől rettegő, egy esztendeje özvegyen maradt Izabella királyné gyermekét, János Zsigmondot egy dajkával küldte el a szultán sátrába, melléje méltó kíséretként – és a szultán rendelkezéséből is – a legbefolyásosabb Szapolyai-párti főurak csatlakoztak. A látogatás alatt a várba besétáló török katonák megszállták a fővárost, pontosan augusztus 29-én, a mohácsi csata tizenötödik évfordulóján. Szulejmán szultán a királynét Budáról távozásra kényszerítette, Erdélyt mint török szandzsákot adta neki és fiának uralkodásra.

Fennmaradt egy, Izabella lengyel titkárának, az 1539-től folyamatosan mellette lévő Pjotr Poremskinek tulajdonítható feljegyzés, amely elbeszéli a vár elfoglalását, majd a szultáni parancsot: „A hetedik napon (szept. 4-én) egy itáliai tolmácsot küldött a császár [azaz a szultán], aki az erdélyi szandzsákság zászlaját hozta őfelsége a királyné fiának, s egyben jelentette, hogy az a császár akarata, hogy a kincstartó [Fráter György] legyen őfelsége fiának nevelője és helyette a kormányzó...”³

A nevezetes Jagelló-dinasztiából származó Izabella (1519–1559) 1539-ben jött Budára, hogy János király felesége, magyar királyné legyen. Alig két esztendővel később azonban, fájdalommal telt szívvel kellett elhagynia a fővárost. Szeptember elején, kapkodva, szekerekre rakott holmikkal, királynéhez méltatlan körülmények kö-

zött, alig néhány főnyi kísérettel Szolnok felé vette útját, majd onnan Lippára, a Szapolyai család egyik még elérhető birtokára érkezett. A főurak közül a királynéval maradó Batthyány Orbántól egy Lippán keltezett levélből tudjuk, hogy a királyné kísérete útközben a pestis miatt nagyon megfogyatkozott, és Lippán erősen éheztek, mert minden elveszett a hosszú ostrom és a török erőszak miatt, pénzük, lovaik és ruházatuk is már alig volt.⁴ A királynét a szultán azzal is megfenyegette, hogy ha nem felel meg számára Erdély, akkor fiát magához veszi, és őt máshová fogja küldeni.

Izabella bizonytalanul, félelemben várta, hogy mi lesz majd sorsa az idegen, tartományban. Gyakori levélváltásban volt nemcsak szüleivel, a lengyel királyi párral, de a krakkói királyi udvar fő tisztségviselőivel is, tőlük igyekezett tanácsot, eligazítást kapni. Egy alkalommal az írta Pjotr Kmitha krakkói főkapitánynak, a lengyel hadak akkori főparancsnokának, hogy Erdélybe nem nagyon vágyott, mivel ott túl sokféle nemzet él, és köztük sok a viszálykodás, lázongás.⁵ A negyvenes évtized eleje ugyan rendkívüli nehézségeket hozott, de a királyné végül 1542 késő tavaszán a gyulafehérvári püspöki palotában rendezkedett be, és fia nevében, de a saját jogán is – hiszen megkoronázott magyar királyné volt – megkezdte az uralkodást a rendelkezésére bocsátott Erdélyben, és a hozzá csatlakozott keleti vármegyékben.⁶ Igyekezett neveltetéséhez és rangjához méltó életet élni, amelyhez hozzátartoztak az udvari bálok, multságok, vadászatok is. Erdélyben szívesen foglalkozott azzal, hogy néhány udvarhölgyét férjhez adja, leginkább Lengyelhonból ideérkezett híveihez.

Egy színes eseményt örökített meg egy leírás, amely minden bizonnyal egy Habsburg-kém tollából származik: Szent György-nap ünnepe táján Fráter György püspöki ebédre hívta meg udvarhölgyei egész seregével a királynét. Miután ettek, és az asztalokat eltávolították, zene csendült fel az udvarban, és „...nehogy a vendégség hiányos maradjon, előlép Fráter György magával a királynéval, csodálják valamennyien a királyné és Fráter György finom táncait, kevesen hitték, hogy Fráter György az érenye e nemében is annyira kitűnik, de véghetetlen az Isten kegyelme...” – jegyezte meg gúnyosan az írás szerzője. Hozzátette még, hogy az udvarhölgyek hamar kidőltek, de a királyné jól bírta a táncot.⁷ Akárhogy is, lassan elindult egy új hatalmi központ kialakulása a Királyhágón túli részeken, a királyné tehetségéhez, lehetőségeihez képest igyekezett eleget tenni uralkodói feladatainak.

„...az János király fia, Országából annyával búdosása, Kiből ez országnak lőn bódulása”⁸

■ Az 1552. évi oszmán-török megtorló hadjárat lényegi kiváltó oka Erdély Habsburg-kézre kerülése volt. Fráter György egy évtizedig szorgoskodott azon, hogy a Szapolyaiak által uralt – és egyébként a szultán fennhatósága alatt álló – keleti országrész Ferdinánd kezére juttassa. Feltehetően úgy ítélte meg, ahogy a korban legtöbben, hogy az ország egységének, megvédelmezésének, az oszmánokkal szembeni harc sikerének kulcsa a legnagyobb keresztény európai dinasztia, a Habsburgok kezében van. Fáradozásait siker koronázta, amikor 1549-ben megkötötte az Erdélyről lemondó nyírbátori szerződést, amiről a királyné mit sem tudott, így hosszas küzdelem, fenyegetőzés után, csak 1551 nyarán sikerült távozásra, a Szent Korona átadására kényszerítenie.⁹ A királyné előbb Kassára, majd onnan Krakkóba távozott, ahol ez idő tájt már testvéröccse, II. Zsigmond Ágost uralkodott.

A Habsburg-hatalomátvétel lebonyolítására Erdélybe érkezett Giovanni Battista Castaldo generális katonai helytartó és öt-hatezer főnyi zsoldosserege, amelyről egy korabeli itáliai történetíró jegyezte meg, hogy ez bizony hadseregnek kevés, követésnek sok. A két országfél azonban I. Ferdinánd magyar király jogára alatt egyesült, sokak reményét beteljesítve. Szulejmán szultán ezt követő közbérlésére mintha

nem számítottak volna, pedig az nagyon is várható volt. A szultán a keleti királyságot alávetett, vazallusi státusban lévő országának tekintette, még akkor is, ha János Zsigmond atyjával 1528 elején látszólag „szövetségesi” szerződést kötött.¹⁰

„Az temlőcbástyánál Dobó vala... Ő keze-lába sebösült vala...”

■ Az egri vár védelmének sikere vitathatatlanul Dobót dicsérte. Életútjának minden kutatója egybehangzóan úgy véli, hogy kitűnő katona és stratégia volt, személyes irányítása nagyban hozzájárult az ostrom visszaveréséhez. Gárdonyi regényének nyomán a legjobb hősi erényeket köthetjük nevéhez, s ha kapott is később királyi elismerést, birtokadományt, rangemelést, életútja az egri győzelem után göröngyösebbé vált, mint remélhette.

Dobó István (1505 k. – 1573) családja Ung vármegyei birtokáról, Ruszkáról nyerte előnevét.¹¹ A települést ma magyarul Dobóruszkának hívják, és lakosai máig híven őrzik a család emlékezetét. István apja Dobó Domokos a köznemesség ismert tagja volt a 16. század elején. Mohács idejére a család már jelentős birtokokkal rendelkezett, a gyermeket taníttatták latinra, írás-olvasásra, de főként katonai tudományokra, a kor szokásai szerint valamelyik főúri udvarban.

Dobó a Mohács utáni pártharcokban I. Ferdinánd király híve lett, de első komolyabb megbízatását csak 1544-ben kapta, amikor is az egri püspökség adószedője lett. 1548-tól az egri vár prefektusi és az egri püspöki birtokok udvarbírói tisztségét vette át. Dobónak e tisztségei révén a vár katonai igazgatása, a vár erősítése ugyanúgy feladata volt, ahogyan a püspöki tizedek begyűjtése. A jövedelmekből nagyarányú várerődítési munkálatokat kezdett, amelyek célja az volt, hogy a várat akkoriban modern, újolasz bástyás rendszerű védművekkel lássa el. Ezek közül ma is látható a várban a Dobó-bástya és a Tömlőc-bástya.

Dobó 1550-ben vette feleségül Sulyok Sárát, a házasság révén rokoni kapcsolatba került a Balassa és a Bocskai családdal. A nevéhez fűződő legemlékezetesebb esemény vitathatatlanul Eger várának megvédelmezése volt 1552-ben. Az oszmán hadak sikeresen nyomultak előre az esztendő nyarán és őszén, Temesvár és Szolnok vára elesett, a fenyegető, hatalmas túlerőben lévő oszmán hadsereg a Felföld kapujának is nevezett vár alá ért. Az ostromról tudósító feljegyzések és elbeszélő források nyomán a szakirodalom mára részletesen és alaposan rekonstruálta a történetet.¹²

Az egri diadal után, 1553-ban, Ferdinánd Erdélybe rendelte Dobót, mégpedig a legrangosabb, a vajdai megbízatással, mellé vajdatársává szentiványi Kendy Ferencet nevezte ki. A király Dobónak és leszármazottainak még ebben az évben bárói rangot adományozott, ezzel a család bekerült a főrangúak körébe. A vajdai tisztségben azonban nem tudott nagy sikerrel tevékenykedni, vajdatársával pénzügyi okokból, de hatásköri villongások miatt is súrlódásaik voltak. Ferdinánd erdélyi uralmának évei bizonytalan hatalmi helyzetet hoztak, hiszen a Portáról érkező állandó fenyegetések miatt – amelyekben még az 1552. évinél is keményebb pusztítással riogatták az erdélyieket – az urak maguk sem tudták, hová álljanak, elfogadják-e Ferdinánd tisztségviselőinek hatalmát. Kendy már előbb elpártolt, az Izabella és fia visszatérését óhajtó főurakhoz csatlakozott, de Dobó a végsőkig hűségesen kitartott Ferdinánd mellett. Talán az égietől remélt újabb segítséget, mert királyától aligha remélhetett. Bevette magát a családja és familiárisai számára lakhelyül is szolgáló szamosújvári várba, amelyet még kinevezésekor kapott Ferdinándtól.

Az erdélyiek időközben, 1555. és 1556. évi gyűléseiken megerősítették, hogy elállnak Ferdinánd hűségéről, visszahívják a királynét és fiát, és országuk fölött elismerik az Oszmán Birodalom főhatalmát. Ezt azonban nem azért tették, mert boldogan rohantak a szultán kebelére, hanem a leghatározottabb kényszer és a józan meg-

fontolás hatására, miként arról az országgyűlési végzések és számos korabeli levél szövege is tanúskodik.

A korban is jól érzékelték, hogy ha elfogadják a szultán által kijelölt uralkodót, Erdély alávetett helyzete valamelyest eltérő lehet a birodalomba integrált államokéhoz képest. Így fogalmaztak ugyanis: a török szultán hatalma alá nem úgy kerül Erdély, mint az „afféle országok, kiben török lakik”, hanem engedelmességet kíván a „mi urunk gyermekének neve alatt”. Egyebekben pedig nem értik, hogy ha maga Ferdinánd is az ország megmaradását a szultánnal kötendő békességtől reméli – hiszen szüntelenül tárgyalat vele, sőt adófizetést is felajánlott –, akkor miért kifogásolja, hogy ők is ugyanezt gondolják, hiszen Isten nekik is szemet és fület adott. Hozzáteszik, hogy úgy vélik, a király és Dobó célja, hogy „a nyomorúlt magyar nemzetet kétfelé szakaszszák, és ekképpen való egyenetlenségből elveszszünk”, mert folytatják, már a mohácsi veszedelem után, a kétfelé szakadás után is – „kinek római király vala oka” – sok magyar vér ontatott ki az egymás elleni csatározásokban.¹³

Dobó végül 1556. november 28-án adta át Szamosújvárat a királyné embereinek, maga és családja szabad elvonulásának kikötésével. Ekkor már csak Várad és Huszt volt királyi kézen, egyik sem Erdély határain belül. A királyné a hazafelé készülődő Dobót elfogatta, Kolozsvárra rendelte, és mondvacsínált váddal, tudniillik, hogy néhány a szamosújvári várból való falkonétát találtak társzekereiben, elfogatta és visszavitette Szamosújvárra, feleségét és gyermekeit pedig Beszterce városába küldte. A bebörtönzött Dobó regénybe illő módon menekült ki Erdélyből: felesége gyakran látogathatta, és becsempészte neki a szökéshez szükséges eszközöket, majd 1557. november 15-én, kötélén ereszkedett le a várfalon, és családi birtokára, Szerednyére lovagolt, hátrahagyva családját, amelynek tagjai is megmenekültek utóbb. Dobó István kalandos életének eseményei ezt követően már a Magyar Királyság területén folytatódtak.

Az 1550-es évek végén újabb birtokadományokra tett szert, köztük Léva vára és uradalma volt a legjelentősebb, ahová hamarosan rezidenciáját is áttette. Véglegst zálogbirtokként szerezte meg, Göncöt és Telkibányát pedig megvásárolta, és ezzel bekerült a leggazdagabb magyarországi főurak közé. Ferdinánd 1562-ben bányavárosi főkapitánnyá nevezte ki, feladata a bányavidék városainak és várainak megvédelmezése volt.

A Habsburg-hű főúr kapcsolata a bécsi udvarral I. Ferdinánd király halála után jelentősen megromlott. Ebben közrejátszott egy a Magyar Kamara által ellene folytatott birtokper, valamint az is, hogy több más főúrral, köztük Balassa Jánossal, a költő édesapjával együtt abba a gyanúba keveredett, hogy át akarna térni az erdélyi uralkodó, János Zsigmond választott király pártjára. 1569-ben az országgyűlésen tartóztatták le a két főurat. A vád soha nem bizonyosodott be teljes egészében, de a források elemzése mégis azt a következtetést engedi meg, hogy Dobó valóban kapcsolatban állt János Zsigmond erdélyi udvarával. Dobó élete végéig rendületlenül tagadta, hogy el akart volna pártolni a Habsburg magyar királytól. Pozsony várában tartották fogva mintegy két évig, s végül 1572 áprilisában szabadult ki, miután hitlevélben fogadott ismételt hűséget az udvarnak. Hazatért szerednyei birtokára, ahol azonban már csak egy évet élt. Holttestét Dobóruszka római katolikus templomában helyezték örök nyugalomra.

„Az jó Bornemissza Gergöl deáknak, Parancsola mint gyalog hadnagyának”

■ Bornemissza Gergely a kapitány utáni első hadnagya volt a várnak, és a regény hőseként a történet az ő életét akarta elbeszélni, bár Dobó szerepe, személyisége

szinte vele egyenlő hangsúlyt kapott. A kapitány feltehetően csak felnőttként találkozott Gergellyel, és nem korábban, ahogyan azt Gárdonyi regényében olvashatjuk.¹⁴ A várban szolgáló hat hadnagy közül minden bizonnyal Gergely volt, aki kiemelkedett, a források szerint háromszázötven katona élén érkezett az egri várba. Kitűnhetett vitézségével is, de a rettenetes forgó tűzkerék feltalálását már bizonyosan az író tulajdonította Bornemissza Gergelynek. A korban ugyanis már ismertek voltak a külféle trükkös robbanó hadiszerszámok, az elkészítésük viszont valóban szakértelmet igényelt.

Köztudott, hogy Tinódi Sebestyén az ostrom után, még az esztendő végén Egerbe látogatott, hogy krónikájához adatokat gyűjtsön. Minden bizonnyal találkozott Bornemisszával, ezért is lehet, hogy kiemelt emléket állított krónikájában a főhadnagy tetteinek. Az is az újabb kutatások eredménye, hogy Gergely deák már az ostrom előtt járhatott a várban mint királyi számadásellenőr, hogy a vár gazdálkodását ellenőrizze, ami miatt talán kevésbé lehetett jó viszonya Dobóval, mint korábban gondoltuk.¹⁵ Dobó és Mekksey lemondása és távozása után Gergely deák vette át a kapitányságot, de sorsa hamar tragikus fordulatot vett. 1554-ben, Mezőkeresztes környékén, katonái élén a füleki bég csapataival keveredett harcba, és fogságba esett. A bég Konstantinápolyba küldte rabláncon, ajándékul Kara Ahmed nagyvezírnek, aki egyike volt azon török fővezéreknek, akiknek vert hadai élén kellett elvonulniuk Eger vára alól. Ahmedet azonban nem selyemzsínór várta, hanem, mivel a szultán sógora is volt, nagyvezírré léptették elő. Nem feledhette a csúfos kudarcot: 1555-ben a Héttorony udvarán kivégeztette korábbi ellenfelét.

„Ez summáját es azon jegyötte”

■ Valójában mindegy is, ki volt a nagyobb vitéz, Dobó, Mekksey vagy Bornemissza, Zoltay vagy Pető vagy azok a névtelen sorstársaik, akik életük árán védték meg a várat. Az egri várostrom igaz története, amely Gárdonyi nélkül kevésbé lett volna része történelmi ismereteinknek, történelmi tudatunknak, főlemelő és rabul ejtő. A helyszín, a mai város, a még romjaikban is bevehetetlennek tűnő várfalak, bástyák megidézik a hajdani hősokeket, kitörölhetetlen emléket hagynak mindazok lelkében, akik legalább egyszer életükben odalátogatnak. Az *Egri csillagok* számos pályatársam meghatározó ifjúkori olvasmánya volt, néhányuk érdeklődését kifejezetten ez a könyv fordította a történelem irányába. Ez alól e sorok szerzője sem kivétel, akinek mindezen túl megadatott, hogy Egerben, a Dobó Istvánról elnevezett gimnázium ódon falai között folytathatta középiskolai tanulmányait.

■ JEGYZETEK

1. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F1 Libri Regii, 12. köt. 152.
2. A regény török nyelvű, 2013-ban történt kiadása alkalmából megjelent írárok: Császtvay Tünde–Fodor Pál: *Gárdonyi Géza és műve*. Magyar Tudomány 174. (2014) 7. sz. 828–831; Hóvári János: *Gárdonyi Géza és a történelmi hűség*. Uo. 832–839.
3. Piotr Porębski (1498 k. – 1569) krakkói kanonok, Izabella királyné titkára 1539-től 1549-ig. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1983. Tom. XXVII. 662–663; neki tulajdonítjuk az ismeretlen által 1541 szeptemberében Lippáról keltezett beszámolót Buda elestéről és a királyné Budáról történő távozásáról. Másolatban megtalálható: Biblioteca Academiei Române, Cluj-Napoca (Román Akadémia Könyvtára, Kolozsvár) Kézirattár, Kemény József gyűjtemény Mss. KJ. 289. Tom. I. 257–268; kiadva: *Verancsics Antal összes munkái*. I. Magyar Történelmi Emlékek. II. oszt. Írók. II (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores II. 162–173; magyarul: *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény*. I. Szerk. Sinkovics István. Bp., 1968. 33–41. Idézett rész: 40.
4. „In itinere magna pars nostrorum consumpta peste est, hic quoque Lippae familia Reginalis Maiestatis ultra modo diminuta est [...] Hic nunc strenue esuri, omnibus rebus amissis longa obsidione et per vim Turcarum, non aes, non vas, non equi, non vestes supersunt, omnia fortunae ludibrio adempta sunt. Argenti vel auri non marca, non dragma superest.” Batthyány Orbán levele Tornai Pál arany- és sókamarásnak, Lippa,

- dátum nélkül. [1541 szept. vége – okt. eleje] Biblioteka Jagiellónska (Krakkó) Kézirattár Acta Tomiciana Rkp. 6560. 72–722.
5. „In Transilvania etiam nollemus ire, quia illic propter diversitatem nationum sunt semper factiones et tumultus...” Izabella levele Pjotr Kmithának, Acta Tomiciana i. h. 736; Idézi Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. (Magyar Történelmi Életrajzok) Bp., 1901. 209.
6. Vö. Oborni Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1550)*. Történelmi Szemle 51. (2009) 1. sz. 21–44.
7. A datálatlan jelentést közli Horváth Mihály: *Utyeszenich Fráter György (Martinuzzi bíbornok) élete*. Bp., 1872. 378.
8. A versrészletek Tinódi műveiből valók. Tinódi Sebestyén: *Eger vár viadaljáról való ének históriája* (részlet) Műveinek kiadása: Tinódi Sebestyén: *Krónika*. Kiad. Sugár István. Bev. Szakály Ferenc. Bp., 1984. (Bibliotheca Historica) Az Egerről szóló énekek uo. 221–309. Tinódiról legújabban lásd *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika*. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai. Szerk. Csörsz Rumen István, Kvár, 2008.
9. Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Bp., 1988. (Labirintus)
10. *Két tárgyalás Sztambulban. Hieronymus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól*. Összeáll. Barta Gábor. Bp., 1996. (Régi magyar könyvtár Források 5.)
11. Dobó életére lásd Csipes Antal: *Dobó István élete és szerepe Magyarország 16. századi történetében*. Eger, 1972; Kenyeres István: *Dobó István*. In: *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. Szerk. Rác Árpád. Bp., 2002.² 67–69; Hóvári János: *A hűtlen Dobó*. Bp., 1987. (Labirintus); Oborni Teréz: *Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből (1556)*. In: *Memoria rerum*. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László. Eger, 2008. 349–361; Csiffáry Gergely: *Ruszkai Dobó István életrajza*. Rudabánya, 2014.
12. Az 1552. évi egri ostromról lásd Sugár István: *Az egri vár és viadala*. Bp., 1971; Lőkös Péter: *Tinódi Sebestyén és Csabai Mátvás: Eger 1552. évi ostromának két első megőrkítője*. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika* i. m. 199–214. és lásd még a Studia Agriensia sorozatban megjelent kötetek tanulmányait.
13. Erdélyi országgyűlési emlékek. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae) I. (1540–1556) Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875. (Magyar Történelmi Emlékek, Monumenta Hungariae Historica III 570.)
14. Bornemissza Gergely életéről, szerepéről bővebben lásd Sugár István: *Bornemissza Gergely deák élete*. Studia Agriensia 4. (1984); Ács Pál: *Tinódi Sebestyén és Bornemissza Gergely*. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika* i. m. 43–54.
15. Említi Ács Pál: *Tinódi Sebestyén és Bornemissza Gergely* i. m. 50–51.

